

עליית מצרים

מים ראשונים: אנו רגילים למונחים עלייה ראשונה, שנייה, שלישית וכו', עליית תלמידי הגר"א וכו', בקשר עם חידוש היישוב היהודי בארץ בימינו. כך גם הביטוי עליית בית שני.¹ אך בהקשר לגאולה ממצרים, מקובל בד"כ הביטוי 'יציאת מצרים'. ואנו נבקש להראות שקיימת גם 'עליית מצרים' ואם אכן כך, אזי היא העלייה הראשונה מכולם.

ויסב אלהים את העם דרך המדבר ים סוף וחמשים עלו בני ישראל מארץ מצרים: (שמות יג יח).²

ויעל אברהם ממצרים הוא ואשתו וכל אשר לו וכו' : (בראשית יג א פרשת לך לך).³

וירא העם כי בשש משה לרדת מן ההר ויקהל העם על אהרן ויאמרו אליו קום עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים לא ידענו מה היה לו: ... ויקח מידם ויצר אתו בחרט ויעשהו עגל מסכה ויאמרו אלה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים: (שמות לב א ד).⁴

וידבר ה' אל משה לך עלה מזה אתה והעם אשר העלית מארץ מצרים אל הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב לאמר לזרעך אתננה: (שמות לג א).⁵

אל תשקצו את נפשתיכם בכל השרץ השרץ ולא תטמאו בהם ונטמאתם בם: כי אני ה' אלהיכם והתקדשתם והייתם קדשים כי קדוש אני ולא תטמאו את נפשתיכם בכל השרץ הרמש על הארץ: כי אני ה' המעלה אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלהים והייתם קדשים כי קדוש אני: (ויקרא יא מה פרשת שמיני).⁶

¹ שגם הוא כנראה ביטוי של המחקר ההיסטורי. ראו אמנם ברש"י דברי הימים א ה מא: " ... כשעלו מבבל בבית שני", אך הביטוי במקרא והשכיח במקורות הוא 'עליית עזרא', שמקורה בפסוק: "הוא עָזָרָא עֶלָה מִבָּבֶל וְהוּא סֵפֶר מֵהִיר בְּתוֹרַת מֹשֶׁה וכו'" (עזרא ז ו). ובחז"ל נזכרת עלייה בבית שני בתוספתא סנהדרין פרק ד הלכה ז, גמרא ראש השנה דף ע"ב, יומא דף ט ע"ב, קידושין דף סט ע"ב ועוד.

² זה הפסוק הראשון בתורה בו מצאנו את 'עליית מצרים' (נכון יותר עלייה ממצרים), אם לא שניתן את זכות הבכורה ליוסף בדברי פרידתו מאחיו ערב מותו, בראשית נ כד: " ... ואלהים פָּקַד יַעֲקֹב אֶתְכֶם וְהָעֵלָה אֶתְכֶם מִן הָאָרֶץ הַזֹּאת אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב". (יוסף גם מבקש שם: "והעליתם את עצמותי מזה", וקיום הדבר בימי יהושע, ככתוב ביהושע כד לב: "וְאֵת עֲצָמוֹת יוֹסֵף אֲשֶׁר הָעִלּוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם קָבְרוּ בְּשָׂכֶם וכו'"). ואולי נזכרת עלייה ממצרים אפילו קודם בהבטחת הקב"ה ליעקב, בראשית מו ד: "אֲנִי אֵרָא עִמָּךְ מִצְרַיִמָּה וְאֲנִי אֵעֲלֶךְ גַּם עִלָּה וכו' " – הגם ששם זו כנראה הבטחת אישית ולא לאומית, ראו דברינו [אל תירא מרדה מצרימה](#) בפרשת ויגש. ואם נדקדק עוד בלשון המקרא ובספר בראשית, הרי לנו גם 'עלייתם' של אחי יוסף לאחר שיוסף התוודע אליהם, כאשר עלו להוריד את יעקב למצרים, ככתוב בבראשית מה ט: "מִהָרָו וְעָלוּ אֶל אָבִי וכו' ". וכך שם גם בפסוק כה: "וַיַּעֲלֻ מִמִּצְרַיִם וַיָּבֹאוּ אֶרֶץ כְּנָעַן אֶל יַעֲקֹב אֲבִיהֶם". אך דא עקא, שזו עליה צורך ירידה.

³ האם נאמר שאברהם קדם לכולם? ראו בראשית רבה מ ו על פסוק זה: "אמר הקב"ה לאברהם אבינו: צא וכבוש את הדרך לפני בניך. אתה מוצא כל מה שכתוב באברהם, כתיב בבניך". בהמשך הדרשה שם נמנים השוואות רבות בין אברהם שירד למצרים ובין בני ישראל (בני יעקב) שירדו למצרים. ודווקא ההשוואה של עליית אברהם ממצרים עם עליית בני ישראל לא נמנית, אפשר שנמצא להלן סיבות לכך. אך את שהחסיר מדרש בראשית רבה, בא להשלים פסיקתא זוטרותא (לקח טוב) על הפסוק, שדורש: "ויעל אברהם ממצרים - כדרך שהיו ישראל עתידין לעלות, דכתיב: ואומר אעלה אתכם מעני מצרים". מנגד, נראה שרמב"ן שמותח ביקורת קשה על ירידה זו של אברהם למצרים, לא היה מונה "עלייה" זו ממצרים - ראו פירושו לבראשית יב י, מובא בדברינו [האם נגזר על אבותינו לרדת למצרים](#) בפרשת וארא, וכן [מוטיב הגלות בספר בראשית בשיטת רמב"ן](#) בפרשת ויחי. ועכ"פ, בברית בין הבתרים בראשית פרק טו, מצאנו את הפעלים: "וַיֵּצֵאוּ" ו"יָשׁוּבוּ", לא את הפועל "ויעלו".

⁴ האירוע הבא בו נזכרת עלייה ממצרים הוא חטא העגל! הקב"ה פתח בדבר הראשון: "אני ה' אלוהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים" - "כדאי היא ההוצאה שתהיו משועבדים לי" (מכילתא, רש"י), "שעל מנת כן הוצאתיך מבית עבדים, שתקבל אלוהותי עליך" (שמות רבה כט ג) - והם שחטאו בעגל אמרו: "אשר העלוך מארץ מצרים" ומי הוא שהעלה? משה! ראו גם דברי הקב"ה למשה, שמות לב ז-ח: "וַיִּדְבֶּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵּךְ רֵד כִּי שָׁחַת עִמָּךְ אֲשֶׁר הָעִלְתָּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם: סָרוּ מֵהָר מִן הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוִּיתָם עֲשׂוּ לָהֶם עֵגֶל מִסִּכָּה וַיִּשְׁתַּחֲווּ לוֹ וַיִּזְבְּחוּ לוֹ וַיֹּאמְרוּ אֵלֶּה אֱלֹהֶיךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הָעִלּוּךְ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם". ממש כדברי העם לפני עשיית העגל: "כִּי זֶה מֹשֶׁה הָאִישׁ אֲשֶׁר הָעִלּוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לֹא יָדַעְנוּ מֶה הָיָה לוֹ". ועכשיו ננזף משה בגין ירידתם של בני ישראל!

⁵ חזר הפועל על"ה בתחילת הפיוס בראש פרק לג. שוב משה הוא שהעלה את בני ישראל ממצרים וכאן הוא עצמו צריך לעלות. האם השימוש בפועל על"ה לאורך פרשת חטא העגל והקימה ממנה הוא משמעותי? האם [לסניגוריות הרבות על חטא העגל](#) (ראו דברינו בנושא זה בפרשת כי תשא), נוכל להוסיף את השימוש בלשון "העלוך", ולומר שבני ישראל אמנם חטאו בעגל, אבל הוקירו והעריכו את עובדת יציאתם ממצרים (עליית מצרים)? שלא כמו תלונותיהם במקרים אחרים: "למה העליתונו ממצרים", כאן הם מעריכים את שחרורם משעבוד מצרים! אולי נוכל גם לדרוש בזכות עולי הים ומצרים שהם בבחינת "אותי עזבו תורתי שמר" - האנישו את הקב"ה בעגל (לאחר שאולי האנישו את משה), כשיטת הרמב"ם על "דור אנוש" שהמירו את האמונה המופשטת בדבר מוחשי (בראש הלכות עבודת כוכבים), אבל זכרו את אירוע השחרור מעול מצרים והוקירו אותו.

⁶ ראו פירוש רש"י על הפסוק: "כִּי אֲנִי ה' המעלה אתכם - על מנת שתקבלו מצוית העלית אתכם. דבר אחר: כי אני ה' המעלה אתכם, בכולן כתיב: והוצאתי, וכאן כתיב: המעלה, תנא דבי רבי ישמעאל: אלמלי לא העליתי את ישראל ממצרים אלא בשביל שאין מטמאין בשרצים כשאר אומות, דיים. ומעליותא היא גביהו, זהו לשון מעלה". רש"י זה מבוסס על גמרא בבא מציעא שנראה במקור הבא. ורק נעיר שאין זה "המעלה" היחיד. להלן נראה עוד אחד.

בבא מציעא דף סא עמוד ב – לשון מעלה וקדושה

רבינא איקלע לסורא דפרת. אמר ליה רב חנינא מסורא דפרת לרבינא: יציאת מצרים דכתב רחמנא גבי שרצים למה לי? - אמר ליה: אמר הקב"ה: אני הוא שהבחנתי בין טיפה של בכור לטיפה שאינה של בכור, אני עתיד ליפרע ממי שמערב קרבי דגים טמאין בקרבי דגים טהורין, ומוכרן לישראל.⁷ - אמר ליה: אנא המעלה קא קשיא לי, מאי שנא הכא המעלה דכתב רחמנא? - אמר ליה: לכדתנא דבי רבי ישמעאל, דתנא דבי רבי ישמעאל: אמר הקב"ה: אילמלא העליתי את ישראל ממצרים אלא בשביל דבר זה, שאין מטמאין בשרצים - דיי.⁸

כִּי תֵצֵא לְמַלְחָמָה עַל אִיבֶיךָ וְרָאִיתָ סוֹס וְרֶכֶב עִם רַב מִמֶּךָ לֹא תִירָא מֵהֶם כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ עִמָּךְ הַמַּעֲלֶךְ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם: (דברים כ א פרשת שופטים).⁹

המדרש הגדול דברים כ א (מדרש תנאים לדברים שם) – הרבה מעלות עליתי אתכם

המוציאך מארץ מצרים לא נאמר, אלא "המעלך" - אמר להן הקב"ה: הרבה מעלות עליתי אתכם,¹⁰ ולא במצרים בלבד אלא בכל המקומות ... ובמדבר הוא אומר: "מי זאת עולה מן המדבר" (שיר השירים ג ו), ועכשיו אפילו אין בידכם אלא קרית שמע בלבד, שאתם מזכירין בה יציאת מצרים, כדאי היא שתעמוד לכם בפני איביכם, לכך נאמר: "המעלך מארץ מצרים".¹¹

פירוש משך חכמה דברים כ א – במלחמה כמו בעלייה ממצרים

"לא תירא מהם כי ה' וכו' המעלך מארץ מצרים". פירושו על פי דברי הירושלמי (פאה א א): דורו של דוד, כולם צדיקים היו, ועל ידי שהיה בהם דילטורין (לשון הרע) היו נופלים במלחמה וכו'. אבל דורו של אחאב עובדי עבודה זרה היו, ועל ידי שלא היו בהם דילטורין היו יורדים למלחמה ומנצחים.¹² וזה בעת שהעלן מארץ מצרים היו עובדי עבודה זרה ... ולא היה בהם דילטורין, כמבואר במכילתא פרשת בא. וזה שאמר, שאף אם אתה נמוך במדרגה כמו שהעלך ממצרים – "לא תירא מהם".¹³

⁷ ראו שם בגמרא בקטע קודם את דרשת רבא (רבו של רבינא) למה נכתבה יציאת מצרים במצוות ריבית, ציצית, והקפדה על משקלות: "אמר הקב"ה: אני הוא שהבחנתי במצרים בין טיפה של בכור לטיפה שאינה של בכור - אני הוא שעתיד ליפרע ממי שתולה מעותיו בנכרי ומלוה אותם לישראל בריבית, וממי שטומן משקלותיו במלח, וממי שתולה קלא אילן בבגדו ואומר תכלת הוא". רבינא תלמידו של רבא הזדמן לעיר סורא ורב חנינא שאל אותו מדוע נזכרת יציאת מצרים במצוות שרצים, ורבינא נותן לו תשובה מעין הדרשה של רבא רבו (שגר במחוזא) על הקב"ה שידע ביציאת מצרים להבחין בין טיפה לטיפה. אבל רב חנינא מסביר לו שלא זו הייתה שאלתו.

⁸ שאלת רב חנינא לא הייתה על עצם אזכור יציאת (עליית) מצרים באיסורי שרצים, אלא מדוע דווקא כאן שינתה התורה ונקטה בלשון על"ה ולא יצ"א ממצרים, כבשאר המצוות. ועל כך עונה רבינא בדרשה המיוחסת לבית מדרשו של רבי ישמעאל: "אילמלא העליתי את ישראל ממצרים אלא בשביל דבר זה ... דיי". מפרש רש"י על הדף שם בגמרא: "אלא בשביל דבר זה - כדמפרש לקמיה שהן מעולים ונאים, ואינן נמאסים בשקצים הללו, להכי כתב לשון עילוי, שמעלה גדולה היא אצלם". וכך גם מפרש רש"י על הפסוק בויקרא יא מה, שהבאנו בהערה 6 לעיל. ואכן עזרא בפירושו לפסוק בויקרא יא מה, מדגיש את מוטיב הקדושה שבפסוק: "כי לא העליתי אתכם מארץ מצרים כי אם להיות לכם לאלהים, ואם לא תהיו קדושים לא אהיה לכם לאלהים, על כן אם רצונכם שאהיה לכם לאלהים תהיו קדושים". ראו בדרך זו גם פירוש ספורנו: "כי אני ה' המעלה אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלהים. וראוי לכם שתעשו זה ההשתדלות להתקדש ולהיות קדושים, כדי להפיק רצוני, כי אמנם כונתי כשהוצאתי אתכם מארץ מצרים היה כדי שתשיגו זה, שאהיה לכם לאלהים בלתי אמצעי, ושתהיו קדושים ונצחיים בהדמותכם אלי במדות ובמושכלות, כי קדוש אני". לשון "המעלה אתכם מארץ מצרים" קשורה לקדושה ולמעלה. העליתי אתכם על מנת שתתעלו ותתקדשו. וזאת, דווקא במצווה שלא קשה לקיימה. ראו בהמשך גמרא בבא מציעא הנ"ל על שכר המצוה ועל ה"מאיסה".

⁹ בדומה לאיסור שרצים לעיל, גם כאן נוקטת התורה בלשון על"ה ולא יצ"א ממצרים – ביציאה למלחמה, בנכונות להגן על החירות והריבונות שהם הפך השעבוד. אלה שני המקומות שמצאנו בתורה של הפועל על"ה בהקשר עם יציאת מצרים. ראו דברינו [מצוות זכירת יציאת מצרים](#), בתקציר ובהרחבה, בהם מנינו 34 מצוות שרק בשתיים נזכר הפועל על"ה. בכל השאר הפועל יצ"א, ובראשם שוב הדיבר הראשון במעמד הר סיני: "אני ה' אלוהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים", שהיא מצוות האמונה. יצ"א ולא על"ה.

¹⁰ איך אנחנו קוראים כאן: ה'עליתי אתכם או שמא עיליתי אתכם? אם כאחרונה, ראו דברינו [אשר פדית גויים ואלוהיו](#) בפסח. ופירוש אלשיך מדגיש את מידת האמונה והביטחון: "ה' אלהיך עמך המעלך מארץ מצרים - בשכר האמנה והביטחון שעל כן יצאו ביד רמה, כמו שאמרו ז"ל על פסוק ויאמן העם". וכך בדומה פירוש אור החיים: "וגמר אומר המעלך מארץ מצרים, כי זה מופת חותך ... וזה לך האות כדי שתתחזק במלחמה". ומוסיף פירוש העמק דבר: "המעלך מארץ מצרים. אפילו אם אינו באופן שהארון הולך עמם ... מכל מקום השכינה שורה בישראל כמו שהיה בעליה ממצרים בלי ארון".

¹² ראו פיתוח דרשה זו במדרש ויקרא רבה כו ב פרשת אמור, מובא בדברינו [על לשון הרע](#) בפרשת מצורע. ושם הערנו ש"נופלים" בימי דוד היינו שאמנם נצחו אבל במחיר של נופלים במלחמה. ואי לכך, "נוצחים" בימי אחאב הוא שנצחו בלי שאף אחד נפגע או נפל במלחמה.

¹³ פירוש משך חכמה מפתיע כדרכו. העלייה ממצרים מסמלת דווקא את המצב הירוד בו היו בני ישראל ביוצאם ממצרים – את הצורך בהעלאתם תרתי משמע. השימוש בפועל על"ה ממצרים דווקא ביציאה למלחמה, שהיא כאמור הנכונות להגן על החירות והריבונות ולא לחזור למצב של שעבוד, בא לומר שגם לדורות, עם ישראל עשוי להיות במצב הרוחני של יוצאי מצרים שהיו

יהושע פרק כד טז-יז – ברית שכם

וַיַּעַן הָעָם וַיֹּאמְרוּ חֲלִילָה לָנוּ מַעֲזָב אֶת ה' לַעֲבֹד אֱלֹהִים אֲחֵרִים: כִּי ה' אֱלֹהֵינוּ הוּא הַמַּעֲלָה אֶתֵּנוּ וְאֶת אֲבוֹתֵינוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים וְאֲשֶׁר עָשָׂה לָעֵינֵינוּ אֶת הָאֲתוֹת הַגְּדוֹלוֹת הָאֵלֶּה וַיִּשְׁמְרֵנוּ בְּכָל הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר הִלְכֵנוּ בָּהּ וּבְכָל הָעַמִּים אֲשֶׁר עָבְרָנוּ בְּקִרְבָּם: ¹⁴

שופטים פרק ו – מלחמת גדעון

וַיְהִי כִּי זָעְקוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל ה' עַל אֲדוֹת מִדְּיָן: וַיִּשְׁלַח ה' אִישׁ נָבִיא אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר לָהֶם כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲנֹכִי הָעֲלִיתִי אֶתְכֶם מִמִּצְרַיִם וְאֶצִּיא אֶתְכֶם מִבֵּית עֲבָדִים: ... וַיֵּרָא אֵלָיו מֶלֶאכֹּה ה' וַיֹּאמֶר אֵלָיו ה' עֲמֹד גְּבוֹר הַחֵיל: וַיֹּאמֶר אֵלָיו גְּדַעוֹן בֶּן אֲדָנִי וַיֵּשׁ ה' עִמָּנוּ וְלָמָּה מִצְאָתָנוּ כָּל זֹאת וְאֵיךְ כָּל נַפְלְאוֹתַי אֲשֶׁר סָפְרוּ לָנוּ אֲבוֹתֵינוּ לֵאמֹר הֲלֹא מִמִּצְרַיִם הָעֵלָנוּ ה' וְעַתָּה נִטְשָׁנוּ ה' וְעַתָּה בְּכַף מִדְּיָן: ¹⁵

שמואל א פרק י פסוקים יח-ט – מינוי מלך ראשון בישראל

וַיֹּאמֶר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל פ כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲנֹכִי הָעֲלִיתִי אֶת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם וְאֶצִּיל אֶתְכֶם מִיַּד מִצְרַיִם וּמִיַּד כָּל הַמַּמְלָכוֹת הַלְחָצִים אֶתְכֶם: וְאַתֶּם הַיּוֹם מְאַסְתֶּם אֶת אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר הוּא מוֹשִׁיעַ לָכֶם מִכָּל רָעוּתֵיכֶם וְצָרְתֵיכֶם וְתֹאמְרוּ לוֹ כִּי מֶלֶךְ תִּשְׁמַע עֲלֵינוּ וְעַתָּה הִתִּיצְבוּ לִפְנֵי ה' לְשִׁבְטֵיכֶם וּלְאֻלְפֵיכֶם: ¹⁶

שמואל ב פרק ז פסוק ו – בניית המקדש

כִּי לֹא יִשְׁבְּתִי בְּבֵית לַמִּיּוֹם הָעֲלִיתִי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם וְעַד הַיּוֹם הַזֶּה וְאֶהְיֶה מִתְחַלֵּץ בָּאֶהָל וּבְמִשְׁכָּן: ¹⁷

מלכים א פרק יב פסוק כח – חטאי בית ראשון

וַיִּזְעַץ הַמֶּלֶךְ וַיַּעַשׂ שְׁנֵי עֲגָלִי זָהָב וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם רַב לָכֶם מַעֲלוֹת וַיִּוְשְׁלֶם הֵנָּה אֱלֹהֶיךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הָעֵלִידָה מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם: ¹⁸

שטופים בעבודה זרה של מצרים (ראו דברינו [משכו וקחו לכם](#) בפרשת בא, [מתחיל בגנות ומסיים בשבח](#) בפסח וכן [כולנו גרים](#) בחג השבועות) – אבל לא דברו לשון הרע! ואם המדרש הגדול אומר שעל מנת לעלות ולעמוד במלחמה, מספיקה קריאת שמע, בא משך חכמה ואומר שמספיק שתהיה ביניכם אחוה ורעות ולא תדברו לשון הרע איש על רעהו. ונראה שדברים אלה של משך חכמה יכולים להצטרף להצעתנו לעיל לסגור על בני ישראל שבחטא העגל השתמשו בפועל על"ה.

¹⁴ להלן נסקור בתמצית את אזכור הפועל על"ה בהקשר עם יציאת מצרים, נביאים ובכתובים (מצאנו 25 אזכורים כאלה ולא נוכל לפרט ולדרוש על כולם). כאן הוא האזכור הראשון בברית יהושע בשכם עם בני ישראל, בה לאחר סקירה היסטורית קצרה (מקצתה מצויה בהגדת ליל הסדר), פונה יהושע במפגיע לעם שיבחרו באיזו דרך הם רוצים ללכת: " ... בָּחֲרוּ לָכֶם הַיּוֹם אֶת מִי תַעֲבֹדוּן אִם אֶת אֱלֹהִים אֲשֶׁר עָבְדוּ אֲבוֹתֵיכֶם אֲשֶׁר מַעֲבֹר הָנָהָר וְאִם אֶת אֱלֹהֵי הָאֲמָרִי אֲשֶׁר אַתֶּם יֹשְׁבִים בָּאֶרֶץ וְאֲנֹכִי וְבֵיתִי נִעֲבֹד אֶת ה' ". והעם עונה: "חֲלִילָה לָנוּ מַעֲזָב אֶת ה' לַעֲבֹד אֱלֹהִים אֲחֵרִים: כִּי ה' אֱלֹהֵינוּ הוּא הַמַּעֲלָה אֶתֵּנוּ וְאֶת אֲבוֹתֵינוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים וְכו' ". פנייה זו של יהושע לעם – חריפה בהרבה מזו של אליהו בהר הכרמל - דורשת הסבר. מה פשר 'התנתקות' זו מהעם? מה רע כל כך כבר עשו שם בני ישראל עד שהוא פונה אליהם ב"הצעה" כזו? אבל בתשובת העם אפשר שאנחנו שומעים כאן מענה נגדי (תיקון) ל"העלוק" של חטא העגל.

¹⁵ כך במלחמת גדעון במדין. אך כבר בתחילת הספר נזכרת העליה ממצרים בדברי המלאך אל הבורכים בגלגל, בפרק ב פסוקים א-ב: "וַיַּעַל מֶלֶאכֹּה ה' מִן הַגִּלְגָּל אֶל הַבָּכִים ס וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אֶתְכֶם מִמִּצְרַיִם וְאֶבִּיא אֶתְכֶם אֶל הָאֶרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאֲבוֹתֵיכֶם וַיֹּאמֶר לָא אֶרֶץ בְּרִיתִי אֶתְכֶם לְעוֹלָם: ... וְלֹא שָׁמַעְתֶּם בְּקוֹלִי מֵה זֹאת עֲשִׂיתֶם". ראו גם במלחמת יפתח בפרק יא שם בחילופי הדברים של יפתח עם מלך בני עמון: "וַיֹּאמֶר לוֹ כֹּה אָמַר יִפְתָּח לֹא לָקַח יִשְׂרָאֵל אֶת אֶרֶץ מוֹאָב וְאֶת אֶרֶץ בְּנֵי עַמּוֹן: כִּי בַעֲלוֹתָם מִמִּצְרַיִם וַיִּלָּךְ יִשְׂרָאֵל בְּמִדְבָּר עַד יָם סוּף וַיָּבֵא קִדְשָׁהּ". אף הקשה מכל הוא הפסוק בפרק יט ל, בפרשת פילגש בגבעה: "וְהָיָה כָּל הָרָאָה וַיֹּאמֶר לֹא נִהְיֶיתָ וְלֹא נִרְאֶיתָ כְּזֹאת לַמִּיּוֹם עָלוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד הַיּוֹם הַזֶּה שִׁמּוּ לָכֶם עֲלֵיהֶם עֲצוֹ וְדַבְּרוּ".

¹⁶ שלוש פעמים נזכרת העלייה ממצרים בפרשת בקשת העם למנות להם מלך והתנגדותו הנחרצת של שמואל. ראו כבר בדברי הקב"ה אל שמואל א בפרק ח פסוק ח: "כָּל הַמַּעֲשִׂים אֲשֶׁר עָשָׂה מִיּוֹם הָעֲלִיתִי אֶתְכֶם מִמִּצְרַיִם וְעַד הַיּוֹם הַזֶּה וַיַּעַזְבֵּנִי וַיַּעֲבֹדוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים כִּן הָמָּה עֹשִׂים גַּם לָךְ", וכך גם בכינוס החוזר של העם בפרק יב פסוק ו: "וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל אֶל הָעָם ה' אֲשֶׁר עָשָׂה אִתְּךָ מִשָּׁה וְאֶת אֶהָרֹן וְאֶת הָעָלָה אֶת אֲבֹתֵיכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם". ונזכר עניין זה גם במלחמת עמלק, ראו שמואל א פרק טו: "כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת פָּקְדָתִי אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה עִמָּלֶךְ לְיִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר שָׁם לוֹ בְּדֶרֶךְ בַּעֲלוֹתוֹ מִמִּצְרַיִם: ... וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל אֶל הָקִינִי לְכֹן סָרוּ רַדּוֹ מִתּוֹךְ עִמָּלֶךְ פֶּן אֶסְפֶּךָ עִמּוֹ וְאַתָּה עֲשִׂיתָ חֶסֶד עִם כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בַּעֲלוֹתָם מִמִּצְרַיִם וְיִסֵּר קִינִי מִתּוֹךְ עִמָּלֶךְ". היא המלחמה שבסופה קרע שמואל משאול את מלכותו. האם היה מצופה מעם ישראל שלא יבקש מלך בעקבות נס העלייה ממצרים? האם יש קשר ליציאה למלחמה שראינו לעיל בפרשת שופטים שבה העם צריך לבטוח בה' "המעלך מארץ מצרים"?

¹⁷ בשירת הים נחזה המקדש אחרי הנטיעה בארץ, ככתוב בשמות טו יז: "תִּבְאֵמוּ וְתִשְׁעֲמוּ בְּהַר נֶחֱלָתָה מִכּוֹן לִשְׁבֶּתָה פְּעֻלַּת ה' מִקְדָּשׁ אֲדָנִי כּוֹנֵנוּ יְדִיד". אבל כאן לכאורה מסתפק הנביא באוהל ובמשכן וכבר מצאנו בראש פרשת תרומה שהמשכן נקרא מקדש, ככתוב: "וַעֲשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ וּשְׁכֻנָּתִי בְּתוֹכָם". האם נאמר בדומה למלך לעיל, שאזכור העלייה ממצרים בא לציין את הפשטות והשגחת ה' הישירה שאיננה זקוקה למקדש מפואר כמו גם לא למלכות? אולי. אך רמב"ן בפירושו לבמדבר טז כא פרשת קרח, מפרש פסוק זה כטענה על עם ישראל: "שהיה עונש על ישראל בהתאחר בנין בית הבחירה, שהיה הארון הולך מאהל אל אהל כגר בארץ ואין השבטים מתעוררים לאמר נדרוש את ה' ונבנה הבית לשמך". ראו פירושו שם והנושא דורש עיון בהרחבה.

¹⁸ אלה עגלי הזהב שעשה ירבעם בעת קריעת הממלכה לבית יהודה ובית ישראל, ולא בכדי יש כאן חזרה ברורה על פסוקי חטא העגל. ראו אגב אזכור זה גם בספר נחמיה ט יח: "אֲף כִּי עָשָׂה לָהֶם עֲגֹל מִסִּכָּה וַיֹּאמְרוּ זֶה אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הָעִלָּךְ מִמִּצְרַיִם וַיַּעֲשׂוּ נֶאֱצוֹת גְּדוֹלוֹת". בכולם לשון על"ה ממצרים. ומחלוקת הממלכה באנו לסופה, כנזכר בתיאור גלות ממלכת ישראל במלכים ב ז: "וַיְהִי כִּי

ירמיהו פרק טז פסוק יד-טו – לא תיאמר עוד עליית מצרים?

לכן הנה ימים באים נאם ה' ולא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים: כי אם חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ צפון ומכל הארצות אשר הדיחם שמה והשבתיים על אדמתם אשר נתתי לאבותם: ¹⁹

הושע פרק ב פסוקים טז-יז – כיום העלייה ממצרים

לכן הנה אנכי מפתייה והלכתייה המדבר ודברתי על לב: ונתתי לה את כרמיה משם ואת עמק עכור לפתח תקוה ונתתה שמה כימי נעוריה וכיום עלתה מארץ מצרים: ²⁰

עמוס פרק ג פסוקים א-ב – על כן אפקוד עליכם את עוונותיכם

שמעו את הדבר הזה אשר דבר ה' עליכם בני ישראל על כל המשפחה אשר העליתי מארץ מצרים לאמר: רק אתכם ידעתי מפל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם את כל עונותיכם: ²¹

תהלים פרק פא פסוקים יא-יב – שני הדברות הראשונים

לא יהיה בד אל זר ולא תשתחוה לאל נכר: אנכי ה' אלהיך המעלה מארץ מצרים הרחב פיך ואמלאהו: ²²

חג שמח ומחכים

מחלקי המים ²³

מים אחרונים: מקובלים וידועים ארבע לשונות הגאולה: והוצאתי, והצלתי, וגאלתי ולקחתי, שהם בין השאר הבסיס לארבע הכוסות של ליל הסדר. היכן לשון "העליתי"? התשובה היא מן הסתם, משום שלשון מדויקת זו לא מצויה בתורה, ²⁴ רק בנביאים ובכתובים. אך המבקשים להזכיר בכל זאת גם את לשון על"ה, יהדרו בכוס חמישי – והבאתי

חטאו בני ישראל לה' אלהיהם המעלה אתם מארץ מצרים מתחת יד פרעה מלך מצרים וייראו אלהים אחרים, ושם בפסוק לה-לו: "ויכרת ה' אתם ברית ויצום לאמר לא תיראו אלהים אחרים ולא תשתחוו להם ולא תעבדו ולא תזבחו להם: כי אם את ה' אשר העלה אתכם מארץ מצרים בלח גדול ובזרוע נטויה אתו תיראו ולו תשתחוו ולו תזבחו". ובני ישראל לא עשו כן ושכחו את עלותם מארץ מצרים ולפיכך ירדו מהארץ.

¹⁹ וחזור על כך ירמיהו כמעט מילה במילה בפרק כג פסוקים ז-ח: "לכן הנה ימים באים נאם ה' ולא יאמרו עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים: כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפונה ומכל הארצות אשר הדחתים שם וישבו על אדמתם". הוא ירמיהו שפרק יא פסוק ז נזרע בעם ישראל: "כי העד העדתי באבותיכם ביום העלותי אותם מארץ מצרים ועד היום הזה השכם והעד לאמר שמעו בקולי". ואילו כאן, תאפיל הגאולה לעתיד לבוא גם על העלייה הניסית ממצרים. ראו פירוש רש"י על הפסוק "אודה ה' בכל לבי אספרה כל נפלאותיך" בתהלים ט ב. מפרש רש"י שם: "כל נפלאותיך - גאולה האחרונה ששקולה כנגד כל הנסים, כמו שנאמר (ירמיהו טז): לא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל ממצרים וגו'". ובמכילתא דרבי ישמעאל בא - מסכתא דפסחא פרשה טז, דרשת ר' אלעזר בן עזריה: "עוד כלל זה דרש: לכן הנה ימים באים נאם יי ולא יאמר עוד חי יי וגו' (ירמיהו טז יד - טו) - למה הדבר דומה? לאחד שהיה לבנים ונולדה לו בת - נודר בחייה. חזר ונולד לו בן, הניח את הבת והיה נודר בחייה הבן. רבי שמעון בן יוחאי אומר: למה הדבר דומה? לאחד שהיה מהלך בדרך ופגע בו זאב. ניצל ממנו והיה מתנה נסים שנעשו לו בזאב. פגע בו ארי וניצל הימנו, הניח מעשה זאב והיה מתנה נסים שנעשו לו בארי". אך להלן נראה פירושים מרוככים (ומנוגדים) של דברי ירמיהו אלה.

²⁰ נראה שהושע מתווכח כאן עם ירמיהו. הגאולה לעתיד לבוא תזכיר את גאולת מצרים ותעלה בכבוד את זכרונה. הוא הושע שגם אמר בפרק יב פסוק יד: "ובנביא העלה ה' את ישראל ממצרים ובנביא נשמר". וכך נראים גם דברי ישעיהו בפרק יא פסוק טז: "והיתה מסלה לשאר עמו אשר ישאר מאשור כאשר היתה לישראל ביום עלתו מארץ מצרים". אין צורך להאפיל על עליית מצרים, גם לעתיד לבוא. וכך גם המשנה בברכות א ה שאנחנו מצטטים בהגדה: "... למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך ... וחכמים אומרים: ימי חיך - העולם הזה, כל ימי חיך - להביא לימות המשיח". ובתוספתא ברכות א י נמשכת הדרשה: "אמר להם בן זומא: וכי מזכירין יציאת מצרים לימות המשיח? והלא כבר נאמר: לכן הנה ימים באים נאם ה' ולא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפון! אמרו לו: לא שתיעקר יציאת מצרים ממקומה, אלא שתהא יציאת מצרים מוסף על מלכויות. מלכויות עיקר ויציאת מצרים טפילה".

²¹ השימוש בלשון על"ה ממצרים יוצר ציפיות ומעמיד את מי שעלה ונפדה ונגאל במעלה. והמעלה מחייבת. וכפירוש אבן עזרא על הפסוק: "רק אתכם - כאומר ידעתי מכאוביכם והצלתי אתכם ותחת שתעבדוני מרדתם בי, על כן אפקוד. והנכון כדרך בקרובי אקדש וככה דרך המלכים לכעוס על עבדיהם העומדים לפניו שידעו מנהגם יותר מן הכפריים". ראו בדומה פירוש רד"ק על הפסוק. עוד בעמוס פרק ב פסוק י: "ואנכי העליתי אתכם מארץ מצרים ואולף אתכם במדבר ארבעים שנה לרשת את ארץ האמרי", ובפרק ט פסוק ז: "הלא כבני כשנים אתם לי בני ישראל נאם ה' הלא את ישראל העליתי מארץ מצרים ופלשתיים מפפתור וארם מקיר". אז גם עמים אחרים עלו או הועלו?

²² הרי לנו חזרה בהצלבה על שני הדברות הראשונים: תחילה לא יהיה ואח"כ "אנכי". ר"אנכי" כאן הוא "המעלה מארץ מצרים" – לא "הוצאתיך". נראה שבעל תהלים מייחל למעין מעמד הר סיני חדש של תחילה סילוק עבודה זרה ואח"כ התעלות לאמונה בקב"ה.

²³ מים שלנו בדלייה ושאביה, בעריכה וחלוקה. אבל לא שלנו במקורות ובנביעה. הכל של חכמינו ופרשנינו זכרונם לברכה.

²⁴ שמות ו ו-ז פרשת וארא: "לכן אמר לבני ישראל אני ה' והוצאתי אתכם מתחת סבלת מצרים והצלתי אתכם מעבדתם וגאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדלים: ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלהים וידעתם כי אני ה' אלהיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים". ובפסוק הסמוך: "והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אתה לאברהם ליצחק וליעקב ונתתי אתה לכם מורשה אני ה'".

ויחברו את "העליתי" עם "והבאתי", שהרי הביאה לארץ ישראל היא גם עלייה, וכמדרשים הרבים על ארץ ישראל (כנען) שאלה עולים וממנה יורדים, משום שהיא "גבוהה מכל הארצות".